

Max Dvořák – památkář

Dobroslav LÍBAL

Text článku vychází z příspěvku, předneseného autorem na odborném semináři Českého národního komitétu ICOMOS, nazvaném Osobnost Maxe Dvořáka a konaném v Praze dne 8. prosince 1999.

■ **Připomněli jsme si 125. výročí narození Maxe Dvořáka, který se narodil 14. června 1874 v Roudnici nad Labem. Byl historikem, historikem umění a památkářem.**

Památkářská činnost Maxe Dvořáka má specifický význam, jelikož Dvořák stál v čele památkové péče mnohonárodní habsburské monarchie, s celou bezbřehou pestroostí jejího památkového bohatství. Myslím, že tato podivuhodná skutečnost dosud nebyla plně zhodnocena.

Na severu a severozápadu území monarchie se vytvořila a rozvíjela velkolepá koncentrace středoevropského umění od doby karolinské až po začátek 19. století. Na půdě pozdějšího Rakouska vyrostlo především gotické a barokní umění až ke svým absolutním vrcholům. Vytvářely se také skvělé místně vyhraněné soubory, jakým je například česká a moravská vesnická architektura, svým způsobem ojedinelá z celosvětového hlediska.

Dále k východu ležela Halič, ve své západní části související se střední Evropou, na východě charakteristická převahou vlivů východoevropských.

Zcela odlišné bylo prostředí jižních Tyrol, kde se mísí vlivy italské se zaalpskými. Spíše na okraj upozorňují na dosud plně nezahodnocený vliv, kterým sem ve druhé polovině 14. století zasáhlo české malířství.

Pronikavě jiný ráz mají památky ve Friulsku a na blízkém slovanském pobřeží Jadranu. Zde se s jedinečnou působivostí konzervovala starokřesťanská atmosféra. Istrie a Dalmácie uchovávají architektonické perly, vznikající od antiky po renesanci. Domy v Šibeniku, Trogiru a Zadaru svým skvělým výtvarným pojetím reprezentují dávnou dynamiku umění při Jaderském moři.

Svými malebnými příklady umění islámu přispěla Bosna a Hercegovina.

Všechny tyto výsostné výtvarné projevy byly posilovány souvislostmi urbanistickými a krajinnými. Po mnoho staletí žily všechny ty různorodé památkové oblasti v rámci habsburského soustátí. Žádná evropská země se nemohla prezentovat tak širokou rozmanitostí výtvarných projevů, v mnoha případech dosahujících nejvyšší umělecké úrovně.

Max Dvořák nebyl „jen“ vynikajícím uměleckým historikem – stál v čele instituce, pověřené péčí o celou tuto přepestrú a neopakovatelnou krásu. Byl to vlastně první a zatím i poslední opravdu evropský památkář. Svou prací do značné míry předjímal i úlohu mezinárodních struktur, k nimž patří i ICOMOS.

Systematické hodnocení Dvořákových výsostných památkových aktivit, směřujících do českých zemí, nebylo dosud zpracováno. Vyžadovalo by to studium dokumentů o činnosti konzervátorů v Čechách, na Moravě i ve Slezsku i archivů vídeňské centrální komise. Rozhodl jsem se postupovat jinou, syntetickou cestou. V roce 1916 – tedy nedlouho před rozpadem uvedené pestré památkové pospolitosti – Dvořák vydal svůj Katechismus památkové péče. Mám ve své knihovně výtisk, který věnoval Max Dvořák svému příteli Kamilu Hilbertovi; dostal jsem jej před desetiletími od Hilbertova syna. Katechismus shrnuje základní Dvořákových památkářských profil, který byl ve skutečnosti mnohem

bohatší, různorodější, než se dosud obecně předpokládá. Většina slov Katechismu platí dodnes v plné síle.

To samozřejmě platí již o úvodu, varujícím před hrubými zásahy do organismu městských sídel, zásahy, jejichž novou, přímo drastickou etapu dnes prožíváme my. Zdá se až nepochopitelné, že se v současné době rozbíhá nová vlna transformací památek, ačkoliv před takovou cestou varoval Dvořák již téměř před stoletím.

Není bez zajímavosti připomenout podněty, vyvolávající ohrožení památek, jak je utřídil Max Dvořák.

Jako první připomíná lidskou neznalost a indolenci. Mohlo by se zdát, že od dob Dvořákových již vývoj mohl vést k překonání těchto jevů. Díky široce založenému zkoumání památek dnes máme daleko spolehlivější a širší pole informací. V době Maxe Dvořáka se zájem soustřeďoval především na elitní objekty, zatímco tisíce dalších památek zůstávaly spíše stranou zájmu. Přestože se znalosti odborníků markantně zdokonalily, stále musíme urputně bojovat s neznalostí a mnohdy i přehlíživou lhostejností. Vždyť přece jediné takto lze označit třeba případný záměr na necitlivou transformaci určité národní kulturní památky či jejího prostředí.

Jako druhý podnět k ničení památek Dvořák uvádí chtivost a podvod. Také toto nebezpečí hrozí v naší době s neztenčenou intenzitou. Bohužel tu nehraje roli jen lačnost po penězích ze strany investorů, ale i pochybné rozhodování příslušných orgánů o osudu památek.

Jako třetí v pořadí Dvořák uvádí nesprávně pochopené modernizační požadavky. K tomuto bodu lze připojit ještě jeden – ničení starých památek ve falešné snaze o zkrášlení prostředí. Dvořák výslovně varuje městské orgány, jejichž skutečnou povinností je dbát o osud starých staveb a historických souborů a nešetřit přitom žádné námahy. Městské orgány totiž jsou odpovědné za památky a nikoliv jen za zavádění technických novot. Každý návrh na obětování památky bez absolutní a nevyhnutelné nutnosti musí být připočten jako doklad neschopnosti a lehkomyšlnosti vedení města. Dvořák tu kupodivu opomněl prostou zlou vůli rozhodujících představitelů.

Poválečný vývoj transformací památek v Praze bohužel prokazuje, jak málo dbají příslušné orgány Dvořákova varování. Podobná je situace i jinde. Můžeme přejít např. do brněnské památkové rezervace, kterou jsem před více než čtyřiceti lety hodnotil společně se svou ženou, tehdy s omezením na historické budovy z období do poloviny 19. století. Posoudil jsem tehdy, mimo jiné, i blok mezi ulicemi Starobrněnskou a Dominikánskou, nyní tragicky postižený. Zástavba bloku se tenkrát jevila jako nejlépe dochovaný soubor celého městského jádra, postižený jen dílčími destrukcemi doby válečné. Co však následovalo? Po desetiletích, v době zcela nedávné, byly kruté poničeny významné domy při Starobrněnské ulici. V současné době hrozí totální zkáza většiny bloku. Na místě dalších zbořených historických objektů má vzniknout stavební monstrum, kříklavě popírající obecně platné památkové urbanistické zásady.

Takové věci se stále ještě dějí s plným souhlasem památkových orgánů. Arogance stavební moci – v souvislosti s tím nelze mluvit o architektuře – nezná mezí. Brněnský příklad naplnil tragickým způsobem všechny čtyři body Dvořákem uvedené typů ohrožení památek.

Stěžejní význam má ve Dvořákově Katechismu kapitola o rozsahu památkové ochrany. Tato pasáž jistě byla podmíněna pro Dvořáka tehdy ještě aktuálními tvrdými „stylovými“ zásahy puristického období. Dvořák nejprve upozorňuje, že nenápadné památky mnohdy vyžadují více památkového zájmu, než významné objekty, o jejichž ochraně již nevznikají pochybnosti. Dvořák si byl hluboce vědom, že památková ochrana se nesmí soustředit jen na vybrané objekty, ale musí nemenší pozornost věnovat méně nápadným příkladům.

V dalším textu Dvořák navázal zásadou, že ochrana památek se musí vztahovat na díla všech slohových období. V tomto směru zaznamenala památková péče přeci jenom v posledních desetiletích nepřehlédnutelný, velký pokrok. Závěr příslušné stati má význam citovat doslovně: „Památková péče musí se nejen vztahovat na všechny slohové projevy minulosti, ale všude zachovávat i historický speciální ráz památek. Není oprávněna je korigovat podle nějakých zásad, neboť uvedenými korekturami se sníží pravé hodnoty, které i méně významným památkám vtiskují jejich nenahraditelnou hodnotu.“ Tato zásada je naprosto moderní. Není zaměřena jen protipuristicky, jak by se na první pohled zdálo, ale je zdůrazněn zájem památkové péče i o ty nejskromnější objekty a o jejich integrální přežití.

Všechny tyto zásady jsou přímo v tragickém rozporu se současnými postupy při úpravách památek. V této souvislosti připomenou transformaci celkového zjevu malostranských střech, který reprezentuje stěžejní pohledovou hodnotu Prahy. Postupné úpravy a doplňování vikýřů mění velmi podstatně výsledný dojem malostranského panoramatu. Podobných příkladů by bylo možno uvést desítky i stovky. Zdá se mi, že i současná památková péče v řadě případů zcela přehlíží i porušuje Dvořákem vyslovené principy.

Následuje důležitá kapitola Katechismu, věnovaná falešnému restaurování architektury. Dvořák také zde reagoval na puristickou praxi. „Dalekosáhlé přestavby rekonstrukce /sic! / starých památek je třeba pomínouti netoliko z důvodů, že se při tom ničí hodnotné památky pozdějších period, ale také proto, že se podoba a zjev památky svévolně proměňuje a historicky znehodnocuje.“ Použití výrazu „hodnotné“ zřejmě znamená, že Dvořák rozlišuje i pozdější zásahy nehodnotné. Mechanická praxe fundamentalistických rieglovců je tedy z Dvořákova pohledu nepodložená. Rozhodující je, aby pozdější zásah byl „hodnotný“ – „wertvoll“. Druhý důležitý výraz je slovo „svévolně“ – „willkürlich“. Vztahuje se na transformace historických objektů, realizované bez respektování jejich hodnot. Současně ovšem Dvořák připouští možnost stavebně technické obnovy ohrožených objektů.

Stěžejní význam má stát Obecné principy. Dvořák vychází ze zkušnosti, že všechna výtvarná díla jsou výrazem historického vývoje, jejichž zachování je obecnou povinností a patří tím více k povinnostem každého vzdělaného jedince. Toto uvažování je naprosto správné. Domnívám se však, že z něj pro morálku našich současníků vyplývají nároky prakticky nespílitelné. Představme si praktické postupy podle Dvořákova postulatů. Úloha památkové péče by byla omezena na stanovení způsobu obnovy a na dohled nad realizací. Všechny další trapné debaty o tom, zda objekt je památkou, či nikoliv, má-li být chráněn, případně vymazán ze seznamu atd., by rázem odpadly. Povinnost památkové péče mají kromě státních úřadů i duchovní orgány. Tyto nároky dnes většinou nejsou uznávány.

Celá tato kapitola Dvořákova Katechismu má zásadní význam i pro dnešek. Připisuje totiž morální a kulturní odpovědnost za osud památkového dědictví společnosti jako celku, ale i jedincům, obcím, národním pospolitostem, duchovenstvu i státním orgánům.

Přitom je nutno si uvědomit, že památková problematika byla ve Dvořákově době mnohem obtížnější, než dnes, jelikož neexistoval památkový zákon. Dvořák ovšem vyšel z principu, že památky mají základní význam pro celou společnost. Tehdejší

Dvořákovy představy se však dosud tragicky liší od reality, kdy ochrana památek a její zákonné předpisy v praxi figurují jako normy druhého řádu a celková tendence je vlastně antipamátkářská nebo v nejllepším případě kompromisní.

Dvořák se nesoustřeďoval na jednotlivé objekty, ale sledoval celé prostředí; uvažoval již zodpovědně urbanisticky. Jako cíl památkové péče uvádí: „Stále se musí prosazovat pieta k památkovému fondu a jeho pokud možno celistvému zachování v okolním prostředí a zjevu.“

Šestá, závěrečná kapitola obsahuje řadu praktických rad. Zmíním se o nich zčásti podrobněji, neboť to umožní charakterizovat celkový profil Maxe Dvořáka jako památkáře.

U zřícenin Dvořák připouští dosti široké možnosti stavebně technického zabezpečení, aby se zabránilo rozpadu zdiva. Zdi zřícenin se nesmí omítat, koruny zdiva vyrovnávat. Případně nezbytně přístavby a přístavby je třeba vypracovat jako jednoduché, nenarušující celek stavby, bez užití historizujícího tvarosloví. V duchu těchto zásad u nás probíhala většina obnov zřícenin hradů. Byl přitom kladen důraz na nenápadnost dodatečných zásahů, které nesmí narušovat celkový výraz zříceniny. To je ovšem v křiklavém rozporu s názory našich památkových fundamentalistů.

Dvořák připouští, že všechny starší objekty vyžadují různá postupná vylepšení. Je přitom třeba postupovat tak, aby případné doplňky nepůsobily rušivě, ale aby se v materiálu i formě pietně přizpůsobily upravované stavbě. Tento názor má klíčový význam. V teorii i v praxi se tu Dvořák vlastně shoduje se zásadami Václava Wagnera. Těmto zásadám se vzdalovala např. památková praxe první republiky, ovládaná Zdeňkem Wirthem, poznamenaná názory Aloise Riegla o nezbytnosti nápadného rozlišení původních hodnot a vkládaných prvků. Dvořák se objevuje jako zastánce respektování architektury jako celistvého výtvarného díla. Tomuto požadavku je třeba se podřizovat při potřebných transformacích. Takové stanovisko je veskrze moderní.

Dvořák se všiml i problematiky krytiny střech; při obnově je nezbytné použít materiál shodný s původním v typu i co do zbarvení. Tento názor se však nepochybně vztahuje pouze na střechy hodnotné z hlediska celkového zjevu určité architektury.

Dvořák připouští i situace, kdy je nutné z důvodů praktické potřeby nebo v důsledku stavebního stavu památky realizovat rozsáhlé přestavby. V případě, že se tyto zamýšlené úpravy dotknou podstaty nebo formy objektu, je nezbytně nutné vyžádat si odbornou radu. Dvořák zdůrazňuje, že toto poradenství nemůže realizovat každý stavitel nebo architekt (jak jsme toho dnes bohužel často svědky). Přestavby historických budov bezpodmínečně vyžadují znalost základních principů a požadavků památkové péče.

Takřka na závěr Dvořák zařadil stát O celkovém zjevu obce nebo města. Doporučení obsažená v tomto oddílu můžeme s klidným svědomím podepsat v celém rozsahu. Bez naléhavé potřeby by se neměly měnit historické organismy obcí a měst, podobně náměstí, šířka i směr ulic. Stavby by neměly být obětovány dopravě, která ovšem – jak sám Dvořák dodal – nebyla v jeho době příliš rozvinutá. Nové domy a veřejné budovy nesmí být stavěny v rozličných slozích, ale střízlivě, v navázání na dávnou tradici a na místní situaci. Každá novostavba se má podřizovat svému okolí a celkovému zjevu sídla. To jsou přímo zlatá slova. Opět prokazují, že se Dvořák uprostřed první světové války rozloučil s nerealizovatelnými principy vyjádřenými Rieglem. Dvořákovy formulace jsou zcela moderní, v plném souladu se současností.

Speciální pasáž Dvořák věnuje velkoměstům. Varuje před tím, aby se nová výstavba podřídila náhodným a materiálně podmíněným záměrům, ale aby byla řešena způsobem, odpovídajícím zásadám stavby měst a požadavkům památkové péče.

Dvořákovy texty jsou doprovázeny 139 fotografickými záběry celků i detailů, dobrých i špatných příkladů. Se všemi přípojnými hodnoceními můžeme bez váhání souhlasit i dnes.

Závěrem si dovoluji osobní poznámku. Katechismus jsem před přípravou tohoto příspěvku měl jen prolízaný a v podstatě jsem souhlasil s prezentovanými příklady, neznal jsem však Dvořákův text. Přiznám se, že jsem chvíli měl určité obavy, zda se s Dvořákovými závěry nedostanu do nějakého morálního či věcného konfliktu. Po prostudování Katechismu mi ovšem spadl kámen ze srdce. Ukázalo se, že všechny zásadní Dvořákovy závěry, platné před devadesáti lety, lze do písmene aplikovat i dnes. Z hlediska památkářské teorie se Dvořák v Katechismu radikálně rozešel s Reiglem. Proto je mi nepochopitelná praxe mezi dvěma světovými válkami, poplatná Rieglovi, v ničem nenavazující na Dvořákův Katechismus.

Uvědomujeme si, že Dvořák mlčky uznával cenu stáří, ale nad ni všude povyšoval dílo jako výtvarný projev. Obdobně preferují dílo nad jeho hmotným ustrojením i soudobé světové principy památkové péče.

Dvořákova doporučení jsou stručná, ale jasná a jednoznačná. Dvořák si přitom plně uvědomoval hodnoty památky jako

součásti vyššího celku – náměstí, ulice, celého města, krajinného prostředí. Opakovaně zdůrazňoval nezbytnost zachování prostředí.

Dvořák nebyl jen uměleckým historikem a badatelem, ale současně byl vynikajícím památkářem – teoretikem a praktikem.

Dozvěděl jsem se, že se památkářské dílo Rieglovo překládá a jeho neživotné principy se znovu připomínají. Doporučuji vydat Dvořákův Katechismus s patřičným komentářem. Současně je potřebné blíže poznat Dvořákovu památkovou praxi a její výsledky. Dvořák byl skvělým tvůrcem základních idejí nejmodernější památkové péče. V jeho díle se projevuje velikost české kultury v letech před první světovou válkou.

Závěrem mi dovoluji vyjádřit podivení nad tím, že tak velký duch českého národa nebyl po první světové válce přijat do své vlasti. Zůstal v tehdy zcela zbídačené Vídni a nakonec u přátel na jihomoravském zámku v Hrušovanech zeslabený podlehl krátké nemoci již 8. února 1921.

Zdeněk Wirth, Zdeněk Nejedlý a Národní kulturní komise

Konfiskačními dekrety presidenta republiky č. 12 a č. 108/45 Sb. bylo občanům německé národnosti zestátněno mnoho movitých i nemovitých památek. Některé je zanechali v Čechách, když chvatně opouštěli své domy, vily a zámky na konci války nebo v prvních dnech po osvobození, někteří je museli opustit po svém povolání k odsunu. V prvních měsících zůstaly památky z německého majetku bez jakéhokoliv legislativního zajištění a mělo tedy s nimi být nakládáno jako s ostatními zkonfiskovanými užitkovými předměty a nemovitostmi. Vše záleželo pouze na iniciativě místních činitelů. Kompetence centrálních úřadů byla v tomto směru zcela nevyjasněná a pokyny, jak památky mezi ostatními konfiskáty rozeznávat a jak s nimi zacházet, přicházely na okresní národní výbory z různých institucí. Důvěra v tomto směru nakonec byla dána organizaci, jejímž duchovním otcem a předsedou se stal Zdeněk Wirth – Národní kulturní komisi.¹

Z. Wirth se v oblasti ochrany ohrožených památek angažoval již v prvních dnech po osvobození. Po příchodu naší vlády do Prahy byl jejím ministrem školství a osvěty Zdeňkem Nejedlým² požádán, aby se ujal vytvoření centrální instituce, která bude spravovat státem nově nabytý kulturní majetek. Z. Wirth psal Z. Nejedlému 9. 2. 1953 „Osvobodil jste mne hned po pražské revoluci z passivity pensisty a pověřil úkoly, které mi daly znovu bohatý život a cíl. Dal jste mi v Národní kulturní komisi příležitost pracovat na díle, které se naskytne jednou za staletí, z Vašeho rozhodnutí jsem pak opětovně spolupracoval na všech významných akcích budování našeho státu v oblasti kulturní.“³ Je nesporné, že pro Z. Nejedlého to byl politický tah, chtěl svěřit takto důležité poslání člověku sobě bezmezně loajálnímu a tím také poplatnému komunistickému režimu, který představoval. Možná tak chtěl vytvořit protiváhu Státnímu památkovému úřadu pod vedením Václava Wagnera, orientovaného jednoznačně antikomunisticky.⁴

Vzájemný blízký vztah Z. Wirtha a Z. Nejedlého trval, jak můžeme na základě jejich korespondence usuzovat, již od jejich studentských let. Na konci 19. století se v Praze začali stýkat nejprve jako východočeští rodáci,⁵ později jejich vztah přerostl v blízké přátelství – „mé přátelství k Vám, dnes již padesátileté, nemělo

kazu, že jsem na ně hrd a že mi bylo vždy potřebou srdce.“⁶ Byli si zřejmě velmi blízcí ve svých názorech na českou kulturu, ačkoliv musíme připustit, že Wirth nikdy nebyl přesvědčeným komunistou. Byl však pevně přesvědčen o správnosti zestátnění památek a o tom, že památky mají být spravovány jednotně a odborně na vyšší. Soukromé vlastnictví památek považoval již za první republiky za cosi protinárodního, podle něho „každý kulturní statek měl by být majetkem národa, i ten, který se nachází v soukromých bytech...“⁷ V poválečné době začal být tento názor všeobecně přijímán a byl také zakotven v Košickém vládním programu. Podle bodu XV. tohoto dokumentu kulturní statky nemají sloužit úzké vrstvě lidí, „ale lidu a národu“.⁸ Realizace tohoto programu zřejmě měla bezprostřední vliv na zřízení Národní kulturní komise.

Podle Wirthových představ se Národní kulturní komise měla stát organizací, do jejíž správy by postupně přešly všechny významné nemovité i movité památky (nejen ty podléhající zmiño-

¹ Zřízení NKK jako organizace zajišťující a spravující národní kulturní majetek bylo provedeno zákonem č. 137/46 Sb. Samostatnou činnost však NKK mohla zahájit až v únoru roku 1947.

² Zdeněk Nejedlý byl ministrem školství a osvěty v letech 1945 a 1946, potom v letech 1948 až 1953 ministrem školství, věd a umění.

³ Korespondence Z. Wirtha Z. Nejedlému, Archiv AV ČR, Fond Z. Nejedlý, inv. č. 4530, karton 72.

⁴ Pozůstalost V. Wagnera (1894–1962), Literární archiv Památníku národního písemnictví na Strahově.

⁵ Z. Wirth vyrůstal a studoval ve Vysokém Mýtě, Z. Nejedlý se narodil v Litomyšli.

⁶ Dopis Z. Wirtha Z. Nejedlému z 8. 2. 1948, Archiv AV ČR, Fond Z. Nejedlý, korespondence Z. Wirtha Z. Nejedlému, inv. č. 4530, karton 72.

⁷ Zápis z V. schůze NKK dne 27. 4. 1948, s. 3, ÚDU AV ČR, odd. dokumentačních a sbírkových fondů, Fond NKK, inv. č. 126, karton VII.

⁸ Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (Přijaty na 1. schůzi vlády dne 1. dubna 1945 v Košicích), Praha 1945, XV. bod.